

ÚJRAIPAROSODÁS EGY POSZTINDUSZTRIÁLIS VÁLSÁGIDŐSZAKBAN

Lux Gábor

A gazdaság globális átalakulásában evidencia a posztindusztriális fejlődés ténye; olyan „univerzális konstans”, amelynek jelenléte már-már láthatatlannak tűnik. Általánosan elfogadott összefüggés Engel teorémája a fogyasztói kiadások átrétegződéséről, majd a Clark-Fischer-hipotézis a gazdasági szerkezet átmenetéről: mindkettő a szolgáltatások (ill. követőik már a „kvaterner szektor”) megállíthatatlan előretörését vetíti előre. A posztindusztriális társadalom komplex vízióját Bell (1973) írta le; nézetei ma a közbeszédben is evidenciaszámba mennek. Ugyanakkor az általánosságban érvényes folyamatok jelentős térbeli és időbeli differenciákat fednek el: a modern gazdaságban is léteznek rendkívül versenyképes iparvállalatok és magas ipari specializációt mutató iparvidékek; és egyáltalán nem csak a feltörekvő országokban. Mindenhol a szolgáltatások adják a foglalkoztatás javát, de ezek a szolgáltatások gyakran élnek „szimbiózisban” (*koevolúciós kapcsolatban*) az iparral. Jelenleg, amikor sok tekintetben a posztindusztriális gazdasági rend első komoly válságát éljük, érdemes elgondolkodni azon, milyen szerepet játszik az ipar a nemzetgazdaságok, vagy éppen egyes térségek gazdasági fejlődésében. Az uniformizált sikerreceptek áfiúma helyett differenciált látásmódra, a mai sikerek és a hosszú távú alkalmazkodó képesség szempontjainak szintézisére van szükségünk.

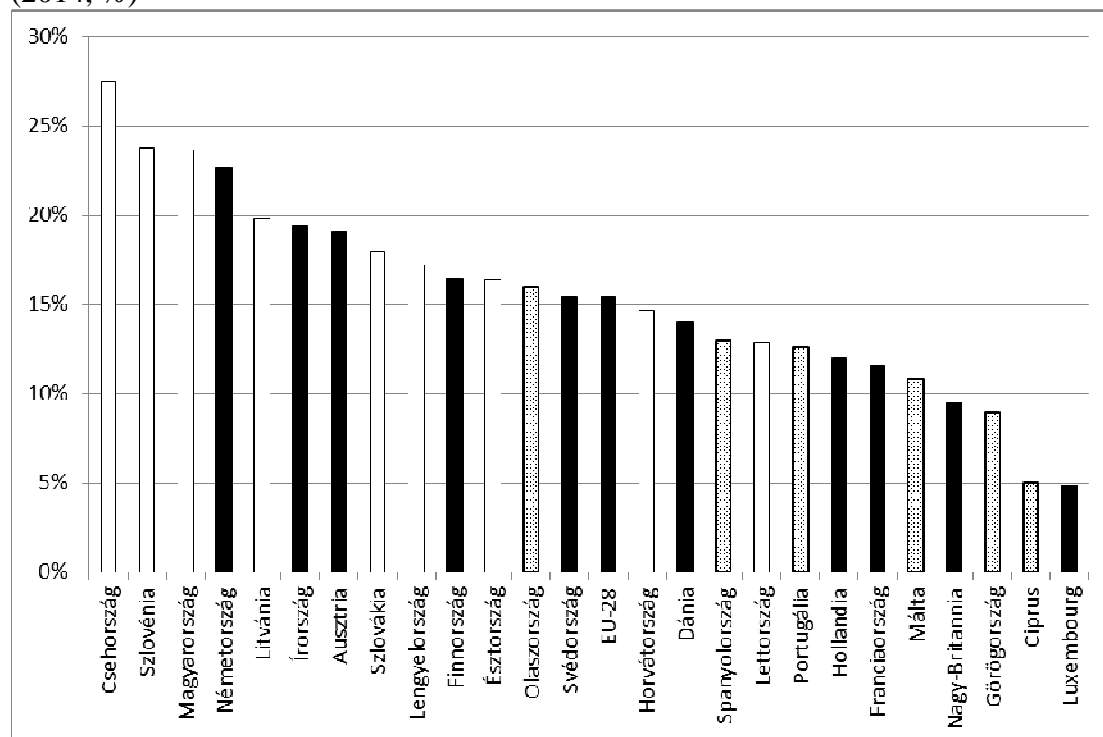
A szolgáltatások és az ipar új egyensúlya önmagában sem teljesen helyettesítené, hanem konvergencián, összeolvadáson alapul; a különbségtétel néhol szinte „nyelvi szinten” válik elavulttá. A választóvonalak elmosódása hibrid formákat alkot: az ipari munka terciarizálódik, míg egyes szolgáltatások termelése iparszerűvé válik (*Szalavetz* 2008). A szolgáltató szektor növekedése részben maga is az iparhoz kapcsolódó szolgáltatások kiszervezésén, köztes inputként történő megvásárlásán nyugszik, vagy ipari tevékenységekből táplálkozik. És az ipar mindezek mellett is jelentős gazdasági súlyt képvisel: exportteljesítménye, K+F szerepvállalása, multiplikátor- (spillover-) hatásai a legfejlettebb országokban is rendre meghaladják foglalkoztatási súlyát.

A fejlett országok gazdasági fejlődésének uralkodó jelensége ma a metropolisztérségek előretörése, a minden korábbi meghaladó területi koncentráció (*Faragó* 2010). A legértékesebb szolgáltató tevékenységek, az innováció és a K+F a globális városok és a hozzájuk csatlakozó közepes méretű metropolisztérségek hálózatában összpontosulnak; a rajtuk kívül eső „integrálatlan” tér pedig nem tud velük lépést tartani, marginalizálódik (*Lux* 2013). A nem metropolitánus teret ugyanakkor más oldalról is erős kihívás éri: az egykori gazdasági alapjukat adó ipar versengésének tere rendkívüli mértékben „kitárul”; a piacra lépés korlátainak leomlása, az ipari értékláncok kontinentális vagy globális léptékű vállalati optimalizációja, és a tömegesen elérhető, kedvező árú munkaerő az „eltűnő közép problémájához vezetett” mind Észak-Amerikában, mind Európában. Korunk kérdése, hogy létezik-e a versenyképesség fenntartható „magas útja”, amely tartósan szavatolná a fejlett világ iparának elsőbbségét. A reshoring korlátozott lehetőségei mellett a fejlett társadalmak az iparági feljebb lépés eszközeivel igyekeznek új, nehezen lemásolható versenyelőnyöket kialakítani. Ezek a törekvések térben értelmezve a gazdasági tevékenységek erősödő lokalizációját (*Lengyel* 2010), a helyi versenyelőnyök csomagszerű kezelését, és a térségi koevolúciós folyamatok előtérbe

állítását feltételezik; fő eszközeik a lokalizált erőforráskoncentráció és a térségi hálózatok fejlesztése. A tökéletes verseny atomisztikus képzetét felváltja a szervezett, kölcsönös függési viszonyok által uralt tér ideája; az újraiparosítás lényege a szerkezetátalakulási folyamatok menedzselése annak érdekében, hogy szelektív beavatkozással kedvező kumulatív oksági folyamatokat indítsanak el.

Az USA és az EU újraiparosítási politikái a válság termékei, az önálló iparpolitika szükségességének új felismeréséhez kötődnek. Közös vonásuk, hogy a posztindusztriális fejlődési keretek elismerésével a fejlett államok szükségesnek tartják globális vezető szerepük megőrzését, az ipari hálózatok, innovációs rendszerek zavartalan működéséhez szükséges kritikus tömegek fenntartását; informálisan piacaik védelmét és biztonsági szempontjaik érvényesítését is. Az újraiparosítási politikák fókuszában a kiemelkedően versenyképes iparágak (*advanced manufacturing*) állnak; közös pontjuk az áthidaló szerepet játszó *kulcsfontosságú alaptermőtechnológiákra* helyezett fókusz. Az USA stratégiája az innovációtranszfer-szervezetekként működő *feldolgozóipari innovációs központok* (Institute for Manufacturing Innovation) részben német mintát követő nemzeti hálózatának kiépítésére összpontosít; az EU politikái a mainstream fejlesztéspolitika cél- és eszköz rendszerébe integrált intézkedésekkel vállalkozások és munkahelyek új generációjának létrehozására, valamint nyolc év alatt a feldolgozóipar uniós bruttó hozzáadott értékének 16-ról 20%-ra emelésére vállalkozott. Ez a cél azonban túl optimista; elérésére csak Közép-Európa feldolgozóipari integrációs zónájában van reális kilátás (1. ábra).

1. ábra: A feldolgozóipar aránya az EU-tagállamok Bruttó Hozzáadott Értékében (2014, %) ¹

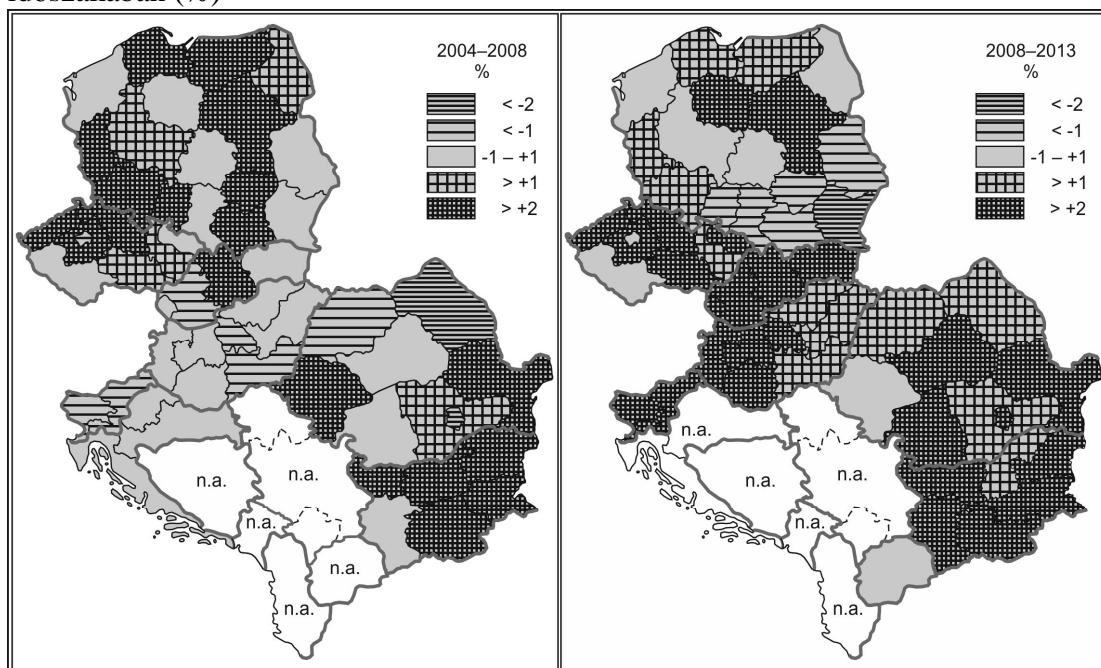
Jelmagyarázat: A fehér oszlopok a poszt-szocialista EU-tagállamokat, a fekete oszlopok a régi EU-tagállamokat, a szürke oszlopok pedig a déli periféria országait jelölik.

Forrás: EUROSTAT adatai alapján a szerző szerkesztése.

¹ Belgium, Bulgária és Románia vonatkozó adatai nem elérhetők.

Közép-Európa szemszögéből az újraiparosítás sajátos szemszögből vetődik fel: a rendszerváltás időszakának masszív, de térben és társadalmi csoportok között differenciált következményekkel járó (az egyenlőtlenségeket erősítő) dezindusztrializációs folyamatait eredendően piacvezérelt, a külföldi működőtőke beáramlásával járó újraiparosodási szakasz váltotta fel. Ez a lassú szerkezetátalakulási folyamat részleges kivételekkel (pl. 2004 és 2008 között Szlovénia és Magyarország) általános tendenciává vált (2. ábra). A versenyképesség térben differenciált a makrorégióban: a fővárosok tercier gazdasági profilján kívül az ipar a területi különbségek meghatározó formálója maradt, a versenyképesség forrásai pedig vegyesek, ipari és szolgáltató tevékenységek elegyén alapulnak. Míg az ipar fő integrációs területein a gépipar és beszállító hálózatai, a perifériákon egyes hagyományos iparágak szerepe emelhető ki. Meghatározó metropolisztérségek hiányában a szolgáltatásalapú térségi verseny lehetőségei erősen behatároltak, a posztindusztriális társadalom sokaknak nem ígérlet, hanem fenyegetés. Az üzleti szolgáltatások megjelenése hierarchikus terjedési folyamatokat követ, s a centrumtérségekben összpontosul; a fogyasztói szolgáltatások fejlődését pedig az alacsony jövedelmi szint mellett a válság elhúzódó következményei is hátráltatják.

2. ábra: Az ipari foglalkoztatás változása az EU-csatlakozás és a gazdasági válság időszakában (%)

Forrás: EUROSTAT adatai alapján a szerző szerkesztése.

Ebben a helyzetben az újraiparosítás kérdése kétféle formában vetődik fel. A nemzetközi versenybe sikeresen integrálódott térségek számára a kihívás lényege a feljebb lépés, az ipar hozzáadott értékének növelése, javuló térségi beágyazottsága és a fenntartható ipari hálózatok (iparági körzetek, klaszterek, innovációs rendszerek) kiépítése. Meg kell haladni vagy enyhíteni szükséges a *kapitalizmus-változatok elmélete* által feltárt, a „függő piaccgazdasági modellt” jellemző szerkezeti gyengeségeket (Bohle – Greskovits 2006; Nölke – Vliegenthart 2009), a külső tőkefüggőség jelentette növekedési és tőkeképződési kockázatokat, az irányító és iparhoz kapcsolódó (részben szolgáltató) funkciók gyengeségét, s különösen az erős

hazai közép vállalatok hiányát. A másik oldalon viszont egyre feszítőbb problémákkal jár a hagyományos és új perifériák helyzete is, ahol a dezindusztrializációs folyamatok destruktív formái a térgazdaság „kiüresedéséhez”, a lokális specializációk megsemmisüléséhez és a területi versenyképesség homogenizálódásához vezetnek. Számukra szociális és felzárkóztatási szempontok teszik kívánatosná az újraiparosítás lehetőségeit, amelyek azonban nagyon nehezen egyeztethetők össze az európai és globális verseny piaci kihívásaival; részben a tőke, az elmúlt években pedig a munkaerő növekvő mobilitásával.

Ez a kettősség súlyos ellentmondásokat hordoz, feloldásukra pedig nincsen rövidtávon is kielégítő megoldási lehetőség. Általánosságban a szakképzettség, a fokozatosan hatékonyabbá váló értéktermelés, a pénzbeli, társadalmi és tudástőke akkumulációjának elősegítése, valamint a térbe ágyazott versenyelőnyök térségi specializációs profilokká fejlesztése tűnik a fenntartható fejlődés letéteményesének.

Források

- Bell, Daniel (1973): *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. 1999 Special Anniversary Edition*. Basic Books, New York.
- Bohle, Dorothee – Greskovits, Béla (2006): Capitalism without compromise: Strong business and weak labor in Eastern Europe’s weak transnational industries. *Studies in Comparative International Development* 1, pp. 3–25.
- Faragó László (2010): Területi koncentráció és a jelentőségüket veszítő perifériák. Barta Györgyi – Beluszky Pál – Földi Zsuzsa – Kovács Katalin (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, 432–453.
- Lengyel Imre (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lux Gábor (2013): Kritikus tömeg alatt: a fejlesztési együttműködés lehetőségei a kisebb nagyvárosokban. *Tér és Társadalom* 4., 52–74.
- Nölke, Andreas – Vliegthart, Arjan (2009): Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World Politics* 4, pp. 670–702.
- Szalavetz Andrea (2008): A szolgáltatási szektor és a gazdasági fejlődés. *Közgazdasági Szemle* 6., 503–521.